

Spiritualitet – religionens dynamiske kjerne

Harald Olsen

Spiritualitet – identifikasjonsfaktor og analyseredskap

Begrepet spiritualitet betegner et fenomen som i løpet av de siste tiårene har fått betydelig gjennomslag, både på det allmenne religions- og livssynsmarkedet og som et faglig begrep som betegner en ny tilnæringsmåte og et kunnskapsområde i religions- og livssynsforskningen.¹ Det er særlig på det alternative livssynsmarkedet at spiritualitet er blitt et utbredt begrep for identifikasjon og tilhørighet. Mange har her erstattet religion med spiritualitet. Man har vanskelig for å identifisere seg som religiøs, men spirituell kan man være. Tydeligst kommer dette til uttrykk i bokhandlernes stadig mer velfylte hyller av alternativ livssynslitteratur, der overskriften spiritualitet dekker en lang rekke fenomener, som healing, sjamanisme, transpersonal psykologi, selvutvikling, ledelsestrening osv.²

Etter hvert har man også tatt begrepet spiritualitet i bruk på en identifiserende måte i kristne og andre etablerte religiøse sammenhenger. Man kan i litteraturen finne begreper som kontemplativ spiritualitet³, jordfestet spiritualitet⁴, diakonal spiritualitet⁵, materialistisk spiritualitet⁶ og Nidaros-spiritualitet⁷.

Det som er karakteristisk for de identifiserende måtene å bruke spiritualitetsbegrepet på, er at de oftest er subjektive/eksistensielle, har med identitet og tilhørighet å gjøre, og beskriver fenomener, yringer og erfaringer som er viktige for egen virkelighetsorientering. På et vis representerer denne begrepsbruken et innenfra-perspektiv. Spiritualiteten betegner her «fundamentale dimensjoner i den menneskelige eksistens»⁸, og man kan si at det er en bruk av be-

1. Harald Olsen, *Spiritualitet – en ny dimensjon i religionsforskningen*, 2006, 3.

2. *Ibid.*, 5.

3. Notto R. Thelle, «Kontemplativ spiritualitet – fornyelse for vår tid?», i Ernst Harbakk og Filip Riisager (red.), *Veien videre*, 1997, 121.

4. Leif Gunnar Engedal, «En jordfestet fromhet. Tanker om kristen spiritualitet på vei mot et nytt årtusen», i *Over Alt*, nr. 1, 1999, 42.

5. Kjell Nordstokke, *Det dyrebare mennesket. Diakoniens grunnlag og praksis*, 2002, 81.

6. Ola Tjørhom, *Smak av himmel, lukt av jord. Materialistisk spiritualitet*, 2005.

7. Finn Wagle, «På sporet av Nidaros-spiritualiteten», i Jørund Midttun og Arne J. Solhaug (red.), *Nådens morgenlys – middelaldersk Olavsliturgi i vår tid*, 2005, 15.

8. Michael Downey, *Understanding Christian Spirituality*, 1997, 43.

grepet på «et reelt eller eksistensielt nivå»⁹, som kan kalles «artikulert erfaring»¹⁰ eller «levd erfaring» og disippelskap¹¹. Denne begrepsbruken er oftest normativ, og kan være varierende og subjektiv, og ikke alltid presis og konsekvent.

Den andre hovedmåten å bruke begrepet på er som analyseredskap, som verktøy til å identifisere, beskrive og forklare ytringer og fenomener i det religiøse og livssynsmessige landskapet. Her er vi altså på et annet plan enn det umiddelbare og eksistensielle, et faglig plan der det stilles andre krav til presisjon og konsekvens i begrepsbruken. Dette representerer på et vis et utenfraperspektiv. På dette planet er beskrivelse og analyse hovedanliggendet, hvilket tilsier størst mulig grad av nøytralitet og objektivitet overfor de fenomener som beskrives.

Det er viktig å være klar over disse forskjellige måtene å bruke spiritualitetsbegrepet på. Og når man selv tar begrepet i bruk, er det ønskelig at man har en klar bevissthet om hvilket plan man opererer på, og at man tydelig kommuniserer dette. Mangelfull bevissthet om disse forskjellige formene for begrepsbruk har skapt en god del forvirring. Spiritualitetslitteraturen viser mange eksempler på det.

Kravet til spiritualitet som analyseredskap er altså en mest mulig presis og konsekvent begrepsbruk. Men samtidig er det også ønskelig at begrepsbruken svarer slik til den faktiske virkeligheten at den favner de fenomener som man ønsker å beskrive og analysere. Det må altså være et samsvar mellom det man kan kalle «lived spirituality» og «the study of spirituality»¹². Her kan det oppstå problemer, fordi begrepsbruken på det faglige og det subjektivt/eksistensielle planet kan være forskjellige, og fordi spiritualitetsbegrepets innhold på det subjektive/eksistensielle planet er så variert og mangfoldig. I praksis kan det her være et spørsmål om å avveie hensyn som trekker i forskjellige retninger: presisjon eller relevans.

Et nytt kunnskaps- og forskningsfelt

Knyttet til begrepet spiritualitet som analytisk verktøy har det i løpet av de siste tiårene vokst fram et nytt forsknings- og kunnskapsfelt. Dette avspeiler seg i nye kurstilbud ved universiteter og høyskoler i en rekke land, egne forskningsprogrammer og særskilte stillinger øremerket for emnet, nye fagtidsskrift og

-
9. Walter Principe, «Toward defining spirituality», i Kenneth J. Collins (red.), *Exploring Christian Spirituality*, 2000, 47.
 10. Lawrence Cunningham og Keith J. Egan, *Christian Spirituality*, 1996, 9.
 11. Bradley P. Holt, *Thirsty for God. A Brief History of Christian Spirituality*, 2005, 8.
 12. Kees Waaijman, *Spirituality – Forms, Foundation, Methods*, 2002, 311.

internasjonale konferanser under overskriften spiritualitet. Et internasjonalt fagmiljø er i ferd med å etablere seg, og forsknings- og undervisningslitteraturen på området begynner å få et betydelig omfang.¹³ Det internasjonale standardverket på feltet er Crossroads Publishings serie «World Spirituality» på hele 25 bind, hvorav tre bind er viet til «Christian Spirituality».¹⁴ På feltet kristen spiritualitet er det også kommet gode og representative oppslagsverk.¹⁵

Denne utviklingen har vært ledsaget av en løpende diskusjon om hvordan dette nye kunnskapsfeltet skal forstås: Er det et genuint nytt område, eller er det bare en naturlig utvidelse av perspektivet for de fag og disipliner som allerede finnes på religions- og livssynsfeltet? Oppfatningene har her vært forskjellige. Det har de også vært med hensyn til å benytte et eget begrep som spiritualitet om dette forskningsfeltet.

Tilhengerne av spiritualitet som eget forsknings- og kunnskapsområde vil først og fremst peke på det som faktisk har skjedd: at spiritualitet har presset seg fram med stor kraft og dynamikk, både på det subjektive/eksistensielle og det faglige planet. På det faglige plan er dette uttrykk for at det er sider ved moderne religiøsitet og livssynsytring som ikke ivaretas på en god nok måte av de etablerte fag og disipliner på feltet. En vanlig innvending er at disse er altfor kognitivt fokusert, med oppmerksomheten ensidig rettet mot meninger og standpunkter, men som i liten grad fanger andre sider ved religiøsitet og livssynsuttrykk – særlig det som har med praksis, ytringer og erfaring å gjøre.

En sentral person på spiritualitetsfeltet, den katolske engelske teologen Philip Sheldrake, formulerer denne typen innvendinger mot den tradisjonelle teologien slik (egen oversettelse):

De eldre teologiske lærebøkene universelle kategorier var i hovedsak basert på en tilnærming til sannhetene i den kristne tro som var formulert i logiske og rigid konstruerte postulater. Teologi var med andre ord en fast definert mengde kunnskap, rik på fortidig tradisjon, sikker nok til å ville besvare spørsmål om både nåtid og framtid. Denne distanserte og a priori-bestemte tilnærmingen til læresetningene ga opphav til en tilsvarende strukturert teori om det åndelige liv, atskilt fra kjernen i den menneskelige erfaring, og følgelig i stor grad fremmedgjort fra for eksempel naturen, kroppen og det feminine. Men i løpet av de siste tiår har det foregått et paradigmeskifte ... mot mer refleksjon omkring den

13. Philip Sheldrake, *Spirituality and History*, 1995, 5.

14. Bernard McGinn (et al.), *Christian Spirituality*, vol. 1, 1985; Jill Raitt (red.), *Christian Spirituality*, vol. 2, 1989; Louis Dupré & Don E. Saliers (red.), *Christian Spirituality*, vol. 3, 1990.

15. Philip Sheldrake (red.), *The New Westminster Dictionary of Christian Spirituality*, 2005; Arthur Holder (red.), *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, 2005.

menneskelige erfaring som en autentisk kilde til guddommelig åpenbaring. Dette har, ikke overraskende, forårsaket substansielle endringer i måten å studere kristent liv på, og har særlig stimulert utviklingen fra det statiske begrepet «åndelig teologi» (spiritual theology) til det mer dynamiske «spiritualitet» (spirituality).¹⁶

Religionssosiolog Meredith McGuire har formulert tilsvarende innvendinger mot den tradisjonelle samfunnsvitenskapelige religionsforskningen: «Religionssosiologien – spesielt i USA, men også i Europa – har fokusert sine analyser av individuell religiøsitet nesten utelukkende på religiøs tro og viten. Vi har ikke viet tilstrekkelig oppmerksomhet til følelser, ritualer, kroppslig praksis og religiøs erfaring.»¹⁷ Ved å anvende begrepet spiritualitet vil hun derfor innføre en tilnæringsmåte som ikke bare omfatter en persons verdensbilde, men også hvordan den enkelte «erfarer og handler i forhold til denne verdenen. Slik impliserer ulike former for spiritualitet forskjellige tilnæringer til menneskelig virke eller praksis (human agency)»¹⁸.

En annen innvending mot den tradisjonelle religionsforskningen er at den – med sin analytiske og til dels reduksjonistiske tilnæringsmåte – mister det helhetsperspektivet som er nødvendig for å forstå det religiøse menneske som en helhet av kropp, sjel og ånd.¹⁹ Svaret på denne innvendingen er en tilnæringsmåte der mennesket oppfattes som et hele, og dets religiøsitet kun kan forstås i et helhetsperspektiv som favner alle sider ved den menneskelige tilværelse, og som derfor kan sies å være holistisk.²⁰ Spiritualitetsforskningen må av den grunn også være tverrfaglig.²¹

I tilslutning til de argumentene som er framført ovenfor, vil jeg også legge til at den viktigste grunnen til å ta i bruk spiritualitet som et faglig begrep, er den plassen begrepet allerede har fått på det subjektive/eksistensielle plan, som orienteringspunkt og identifikasjonsgrunnlag i det religiøse og livssynsmessige landskapet. Å avstå fra å forholde seg til begrepet og de fenomenene som det er ment å favne, vil være å avskjære seg fra å forstå viktige sider ved dagens religiøse og livssynsmessige utvikling.

16. Sheldrake, 1995, 5.

17. Meredith McGuire, «Toward a Sociology of Spirituality», i *Tidsskrift for kirke, religion og samfunn*, vol. 13, nr. 2, 2000, 102.

18. McGuire, 2000, 100.

19. Philip Sheldrake, «Research and Christian Spirituality», i *Tidsskrift for teologi og kirke*, vol. 74, nr. 4, 2003, 295.

20. Wilkie Au, *By Way of the Heart. Toward a Holistic Christian Spirituality*, 1989.

21. Sandra Schneiders, «Spirituality in the Academy», i Kenneth J. Collins (red.), *Exploring Christian Spirituality*, 2000, 260.

Spiritualitet på flere nivåer

Som faglig begrep ble spiritualitetsbegrepet først benyttet om en disiplin i katolsk teologi på 1700-tallet, nemlig askesens og mystikkens teologi.²² Siden har begrepet fått et betydelig utvidet anvendelsesområde, både tematisk og innen de øvrige kristne hovedretninger og kirkesamfunn. Fortsatt er mye av den nyere kristne spiritualitetslitteraturen knyttet til klassiske begreper som fromhet, helliggjørelse, disippelskap, Kristus-likhet osv.²³ Her vektlegges det konkrete liv og den eksistensielle og åndelige erfaring.²⁴ Spiritualitet er bl.a. forstått som «måten som kristne individer og grupper prøver å utdype sin Guds-erfaring på, eller å praktisere Guds-nærværet»²⁵. En del av denne litteraturen er praktisk orientert, og dreier seg om veiledning i åndelig vekst og utvikling, bl.a. knyttet til presterollen.²⁶

«World Spirituality»-serien, og annen nyere spiritualitetslitteratur, viser begrepets anvendelighet også i en utvidet religiøs sammenheng, der en kan finne beslektede fenomener igjen i flere av de store verdensreligionene.²⁷ Spiritualitet er her bl.a. beskrevet som «den dynamiske relasjonen mellom den guddommelige Ånd og den menneskelige ånd»²⁸.

I det moderne alternativ-religiøse landskapet finner vi som før nevnt en enda mer utbredt bruk av spiritualitetsbegrepet, både på det subjektivt/eksistensielle og det faglige planet. Et eksempel på det første er den såkalte transpersonlige psykologien, med den amerikanske forfatteren og gurun Ken Wilber som en av de fremste eksponentene. I hans omfattende forfatterskap er spiritualitet et av nøkkelbegrepene.²⁹

På det faglige planet har enkelte religionsforskere gått så langt som til å sette likhetstegn mellom spiritualitet og alternativ religiøsitet,³⁰ og da til forskjell fra tradisjonell og etablert religion. Her deles livssynslandskapet opp slik at religi-

-
22. Sandra Schneiders, «Christian Spirituality: Definitions, Methods and Types», i Philip Sheldrake (red.), *The New Westminster Dictionary of Christian Spirituality*, 2005, 2.
 23. Au, 1989, 24; John R. Tyson, *Invitation to Christian Spirituality. An Ecumenical Anthology*, 1999, 4.
 24. Jordan Aumann, *Spiritual Theology*, 1980, 13 og 22.
 25. Alister E. McGrath, *Christian Spirituality*, 1999, 3.
 26. Ronald Rolheiser *The Holy Longing – The Search for a Christian Spirituality*, 1999; Robert J. Wicks (red.), *Handbook of Spirituality for Ministers, Vol. 2: Perspectives for the 21st Century*, 2000.
 27. Cheslyn Jones, Geoffrey Wainwright & Edward Yarnold (red.), *The Study of Spirituality*, 1986, xxiii.
 28. Waaijman, 2000, 360.
 29. Ken Wilber, *Sex, Ecology, Spirituality. The Spirit of Evolution*, 2000.
 30. Paul Heelas, «Expressive Spirituality and Humanistic Expressivism: Sources of Significance Beyond Church and Chapel», i Steven Sutcliffe & Marion Brown (red.), *Beyond New Age. Exploring Alternative Spirituality*, 2000, 238.

on blir ensbetydende med det institusjonaliserte, autoritetstro, hierarkiske og dogmatiske, mens spiritualitet utelukkende benyttes om de postmoderne, ny-religiøse eller alternativ-religiøse fenomener. Et av de viktigste utviklingstrekk i vår tid er da en bevegelse fra religion til spiritualitet, noe som betegnes som en «åndelig revolusjon»³¹.

Det kan reises en rekke innvendinger mot en slik forklaringsmåte og begrepsbruk. Den viktigste er at den er uhistorisk, og overser den lange historisk og teologisk forankrede spiritualitetstradisjonen. Også fra religionssosnologisk og religionspsykologisk hold er det reist innvendinger mot denne todelingen av landskapet, ut fra en forståelse av spiritualitet som en dimensjon ved all religiøsitet, til alle tider.³² Det er en slik forståelse av spiritualitet som legges til grunn i det følgende.

Endelig må det nevnes at begrepet spiritualitet også er tatt i bruk i rent sekulære, ikke-religiøse sammenhenger. Den viktigste av disse er behandlingssektoren, der spiritualitetsbegrepet langt på vei har erstattet religionsbegrepet i mye av faglitteraturen, og der spiritualitet kan forstås på en rent sekulær måte, og ikke knyttet til en religiøs virkelighetsforståelse.³³ Et eksempel på en slik sekularisert forståelse av spiritualitet eller «åndelighet» er når den defineres som «å finne mening, erkjenne ansvar, frihet og skyld, og erkjenne tiden, lidelsen og døden»³⁴.

En helhetlig faglig tilnærming til spiritualitetsfenomenet bør være klar over de ulike nivåene som finnes,³⁵ og bør gi rom for en anvendelse av begrepet på alle de tre nivåene som her er nevnt: en spesifikt kristen spiritualitet, en utvidet religiøs spiritualitet som omfatter både de etablerte verdensreligionene og nyere alternativ religiøsitet, og en allmenn, sekulær spiritualitet som ikke forutsetter en religiøs virkelighetsforståelse.³⁶ Det må her presiseres at det i dette nivåbegrepet ikke ligger noen form for kvalitative rangeringer. Med nivå menes ikke noe annet enn at et høyere nivå favner bredere enn et lavere, uten noen verdimeslige vurderinger av innhold. På feltet kristen spiritualitet vil det dessuten finnes en rekke forskjellige undernivåer. Problemet er imidlertid at jo høyere man kommer i det som her er kalt nivåer i forståelse og begrepsanven-

31. Paul Heelas & Linda Woodhead, *The Spiritual Revolution. Why Religion is giving Way to Spirituality*, 2005, 6.

32. McGuire, 2000, 99 og 108. Kenneth Pargament «The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No!», i *International Journal of the Psychology of Religion*, vol. 9, 1999, 12.

33. Judy Harrison & Philip Burnard, *Spirituality and Nursing Practice*, 1993, 4.

34. Hans Stifoss-Hanssen, «Åndelig/eksistensielle behov», i *Omsorg*, vol. 11, nr. 4, 1994, 9.

35. Antony Russell, «Sociology and the Study of Spirituality», i Cheslyn Jones, Geoffrey Wainwright & Edward Yarnold (red.), *The Study of Spirituality*, 1986, 33.

36. Downey, 1997, 15 og 32; Harold G. Koenig (et al.). *Handbook of Religion and Health*, 2001, 19.

delse, desto mer generelle, omfattende og diffuse blir definisjonene, og tilsvarende mindre anvendbare i praktisk forskning.

En definisjon av spiritualitet

Jeg vil i det følgende avgrense meg til den religiøse sfære, der menneskene tar for gitt og forholder seg til noe guddommelig utenfor og uavhengig av mennesket selv. Men selv innenfor dette avgrensede området viser det seg å være omtrent like mange forskjellige oppfatninger og definisjoner av spiritualitet som det er forfattere. Det er imidlertid en del nøkkelbegreper som går igjen i de fleste forsøkene på å definere spiritualitet. Det er begreper som: handling, praksis, ytring, atferd, følelser, livsstil, levd liv, relasjoner, fellesskap, integrering, helhet og ikke minst: erfaring. «Levd erfaring» er en kortfattet formulering som går igjen i mange av definisjonene.³⁷

Men utgangspunkt i disse nøkkelbegrepene har jeg selv i undervisning og forskning benyttet følgende definisjon av spiritualitet:

*Spiritualitet er troens ytringsformer og manifestasjoner slik de kommer til uttrykk i menneskers liv, i deres individuelle og kollektive handlinger i møte med det omgivende samfunn og dets kultur, i søken etter å gi troen autentiske uttrykk i samtiden, og slik de gjennom praksis og erfaring er nedfelt i mønstre og tradisjoner gjennom tidene.*³⁸

Mer utdypende kan spiritualitet sies å være de *uttrykk og manifestasjoner* troen tar

- + når den resulterer i handling og praksis,
- + når mennesker søker å forankre sin tro i den virkelighet de lever i – materielt, sjelelig og åndelig,
- + når troen angår det hele menneske, med kropp, sjel og ånd,
- + når troens objekt gripes ikke bare med intellektet, men med alle sanser og hele den menneskelige utrustning,
- + når troen uttrykker seg i et språk som ikke bare er ord, men også toner, bevegelse, bilder, tegn, symbolhandling og ritualer.

Svært kortfattet kan man da si at *spiritualitet* er opplevd, erfart, praktisert, ytret og tradert tro.

37. Schneiders, 2005, 1; Holder 2005, 1.

38. Olsen, 2006, 46.

Forholdet spiritualitet – teologi

I den kristne spiritualitetslitteraturen har forholdet mellom spiritualitet og teologi vært viet en del oppmerksomhet. Noen forfattere betoner den nære sammenhengen mellom spiritualitet og teologi samt spiritualitetsforskningens avhengighet av teologien: «Kristen spiritualitet og teologi kan ikke atskilles. Gud har bundet dem sammen med uløselige bånd. Liturgien verner om og manifesterer denne vitale enhet».³⁹ Andre forfattere betoner spiritualitetens autonomi i forhold til teologien: «Spiritualitet er en autonom disiplin som fungerer i partnerskap og gjensidighet med teologien».⁴⁰ «Spiritualitet er ikke teologi, men teologien kan reflektere over spiritualiteten».⁴¹ Alister McGrath forsøker å forene disse posisjonene når han hevder at: «Spiritualitet er ikke noe som helt og fullt kan utledes fra teologiske standpunkter, heller ikke er det noe som er totalt bestemt av vår erfaring. Den oppstår som en kreativ og dynamisk syntese av tro og liv, smidd i den smeltedigel som dannes av ønsket om å leve ut den kristne tro autentisk, ansvarlig, effektivt og fullstendig».⁴²

Et lignende standpunkt har også Philip Sheldrake, som hevder at spiritualitet og teologi må ha et gjensidig, komplementært, kritisk, evaluerende og korrigerende forhold til hverandre. De er gjensidig avhengig av hverandre, ettersom spiritualitet uten teologi står i fare for å bli intern og privat, mens teologi uten spiritualitet lett kan bli abstrakt, teoretisk og virkelighetsfjern, og kan glemme det faktum at sann kunnskap om Gud er like avhengig av hjertet som av intellektet.⁴³

På bakgrunn av de ulike synspunktene som er kommet til uttrykk i denne debatten, vil jeg hevde at de religiøse formene for spiritualitet aldri kan løsrives fra trosinnhold og lære. All religiøs praksis vil være forankret i et eller annet trosinnhold, og vil være en tolkning og applisering av dette inn i en konkret virkelighet. I all religiøs spiritualitet vil det derfor være et kognitivt element og en tradisjonsforankring, og dermed en relasjon til teologi. Samtidig utviser spiritualiteten i de fleste religiøse tradisjoner betydelig autonomi og selvstendig dynamikk. Spiritualitet er levd tro, trosytring og trosmanifestasjon, som avspeiler religiøs praksis og religiøs erfaring. I relasjonen mellom spiritualitet og teologi er det derfor spiritualiteten som er det dynamiske elementet. Det er den som hele tiden søker nye og autentiske uttrykk for troen i den aktuelle virke-

39. Thomas Keating, *The Mystery of Christ. The Liturgy as Spiritual Experience*, 2001, 1.

40. Schneiders, 2000, 254 og 258.

41. Ann Aldén, *Religion in Dialogue with the Late Modern Society. A Constructive Contribution to a Christian Spirituality Informed by Buddhist-Christian Encounters*, Doktorgradsavhandling, 2004, 11.

42. McGrath 1999, 9.

43. Philip Sheldrake, *Spirituality and Theology*, 1998, 32.

ligheten, i forhold til et samfunn og en kultur som er i stadig forandring. Teologien reflekterer, etterprøver og eventuelt korrigerer.

Derfor kan en si at spiritualiteten er «religionens hjerte og sjel»⁴⁴, eller religionens dynamiske kjerne.

Utkast til en spiritualitets-typologi

Ut fra den forståelsen og definisjonen av spiritualitet som er benyttet her, er det innlysende at det vil finnes et stort mangfold av forskjellige typer og former for spiritualitet på det religiøse og livssynsmessige markedet, bestemt av både personlighetsmessige og kulturelle forhold. For noen formål vil det være hensiktsmessig å kunne strukturere dette mangfoldet ut fra noen fellestrekk, slik at man kan operere med enkelte nærmere definerte grupper eller typer av spiritualitet. Denne formen for typologi finner man en rekke eksempler på innen religionsforskningen for øvrig. Benyttet med forsiktighet og forstand, og ut fra en erkjennelse av at enhver typologi kun er et grovt redskap med mange begrensninger, kan slike typologier likevel være til god hjelp for å finne fram i et komplisert landskap.⁴⁵

Også i spiritualitetslitteraturen er det en rekke forskjellige kategoriseringer og typologier. De er basert på ulike inndelingskriterier. Noen følger historiske/konfesjonelle linjer,⁴⁶ andre kategoriserer etter kjønn, alder, sosial gruppe osv.,⁴⁷ eller etter hvilken rolle og posisjon man har i en organisasjons- og menighetssammenheng.⁴⁸

Personlighetstype og personlighetsutrustning betyr åpenbart mye for hvordan troen ytrer seg og fungerer sosialt i det enkelte menneskes liv.⁴⁹ Derfor vil personligheten være en bestemmende faktor for spiritualiteten. For mange formål vil det derfor være ønskelig med en typologi som gir plass til personlighetsmessige faktorer, i tillegg til de kulturelle og miljømessige. Samtidig vil en fenomenologisk tilnæringsmåte, som fokuserer direkte på ytringsformene, gjøre det mulig å identifisere likheter og forskjeller på tvers av tradisjoner, beklennelser og organisert tro. Ut fra slike kriterier har jeg selv i forskning og undervisning benyttet en typologi med følgende hovedkategorier:

44. Pargament, 1999, 12.

45. Shelldrake, 1995, 217.

46. Gordon Mursell (red.), *The Story of Christian Spirituality. Two Thousand Years, from East to West*, 2001, 9.

47. Downey, 1997, 107.

48. Waaijman, 2002, 9.

49. Ulf Sjödin, «Personlighetspsykologi och religion», i Antoon Geels & Owe Wickström (red.), *Den religiösa människan*, 1999, 247; Leslie J. Francis, *Faith and Psychology. Personality, Religion and the Individual*, 2005, 14.

- + *Verbal/rasjonell spiritualitet*
legger hovedvekten på forkynnelse og verbal formidling, og en framstilling av troens innhold som er rasjonelt tilgjengelig og akseptabel.
- + *Kontemplativ spiritualitet*
vektlegger det indre åndelige liv gjennom bønn, meditasjon og kontemplasjon, og søker den stillheten som gir rom for dette.
- + *Karismatisk spiritualitet*
gir stort rom for følelseslivet, de spesielle nådegaver og de ofte ekstroverte ytringsformene som følger disse.
- + *Estetisk/rituell spiritualitet*
vektlegger ritualer, liturgi og symbolhandlinger, i en form som tilfredsstillende estetiske behov og gir skjønnheten rom.
- + *Handlingsrettet spiritualitet*
legger hovedvekt på at troen må ytre seg i den gode handling (diakoni), og i et etisk forpliktende sosialt liv.

Disse spiritualitetsformene vil forekomme i de forskjelligste blandingsforhold og legeringer, både i det enkelte individ og i grupper og ulike miljøer og tradisjoner. Ingen er bare én av disse kategoriene, de fleste individer og grupper har noe av alle. Det er sammensetningen og blandingsforholdet som er av interesse. Heller ikke er det slik at noen av disse formene er mer genuine eller autentiske enn andre. De er samlet sett uttrykk for den bredden og det mangfoldet som finnes i alle levende religiøse tradisjoner og i den menneskelige utrustning og natur.

Ved å framstille dette blandingsforholdet visuelt (f.eks. grafisk) vil det være mulig å tegne spiritualitetsprofiler for både enkeltpersoner og grupper og miljøer. Dette vil selvsagt være forholdsvis grove tegninger og kategoriseringer, som vil trenge nyansering og presisering. Men en typologi som dette, med tilhørende spiritualitetsprofiler, vil likevel kunne brukes til å identifisere noen grunnleggende kvaliteter, og til å se vesentlige likheter og forskjeller mellom ulike grupperinger og tradisjoner i det religiøse landskapet.

Anvendelse i forskning

Den spiritualitetsdefinisjonen og -typologien som er beskrevet ovenfor, har jeg benyttet i to empiriske undersøkelser. Begge er gjennomført i regi av Universi-

tetet i Agder og som del av prosjektet «Gud på Sørlandet», et omfattende og tverrfaglig prosjekt som har undersøkt religiøs endring i landsdelen.

Den første undersøkelsen⁵⁰ var en menighetsundersøkelse, basert på et spørreskjema som ble sendt til de statskirkelige menighetene i Agder-fylkene. Det kom inn fyldige og gode svar fra 33 menigheter. De dokumenterer at det skjer betydelige endringer i landsdelens religiøse liv, og de undersøkte menighetene utviser stor grad av endringsvillighet. Ungdomsmiljøene viser seg å være viktige endringsinnovatører, idet menighetene er svært motiverte for endringer som kan rekruttere ungdom, og derfor tolerante og aksepterende overfor aktiviteter og tiltak som kan virke rekrutterende.

Med anvendelse av den typologien som er beskrevet ovenfor, synes endringene i de undersøkte menighetene særlig å gå mot den estetiske/rituelle og den kontemplative formen. Det kom til uttrykk i interesse for en sterkere vektlegging av både ritualer, symbolhandlinger og liturgier som tilfredsstillende estetiske krav, og virksomhet som gir større rom for stillhet og det indre åndelige liv. Lysglobens sentrale plass i kirkerommet og i menighetens liv er et visuelt symbol på denne utviklingen. I ungdomsmiljøene er det dessuten et tydelig element av karismatisk spiritualitet. I landsdelen har det langt på vei utviklet seg en felleskristen ungdomskultur, der man i tiltakende grad beveger seg på tvers av organisasjonsmessige og konfesjonelle grenser. I denne felleskulturen har det karismatiske fått betydelig rom.

Det bildet som avtegner seg i denne undersøkelsen, er et mer variert og mangfoldig religiøst landskap, der ingen av de aktuelle spiritualitetsformene er enerådende eller sterkt dominerende. Utviklingstrekkene synes alle å vektlegge erfaringsdimensjonen, der åndelige erfaringer er viktigere enn hvilke meninger og oppfatninger man har. Utviklingen synes også å gå i retning av et rikere, mer helhetlig og positivt menneskesyn.⁵¹

Den andre undersøkelsen⁵² var på mange måter en videreføring av den første. Den henvendte seg til prestene i de samme menighetene som hadde deltatt i den første undersøkelsen, og henvendelsen resulterte i 25 deltakere. Undersøkelsen besto av et dybdeintervju i to deler. I den første delen ble informantene utfordret til å tegne to spiritualitetsprofiler av seg selv: en for slik de husket seg selv som nyutdannede prester, og en for slik de oppfatter seg selv i dag. Disse to profilene ble tegnet i et koordinatsystem, der de fem hovedformene i spiritualitetstypologien var avmerket på x-aksen, og den relative betydningen eller vik-

50. Harald Olsen, «Fra lærepreken til lysglobe. Ny spiritualitet i statskirkelige menigheter på Sørlandet», i Pål Repstad & Jan-Olav Henriksen (red.), *Mykere kristendom? Sørlandsreligion i endring*, 2005, 121.

51. Olsen, 2005, 134.

52. Harald Olsen, «Mot stillheten og skjønnheten. Endringer i sørlandske statskirkepresters spiritualitet», i *Halvårsskrift for praktisk teologi*, nr. 2, 2008, 37.

tigheten av disse fem formene var markert langs y-aksen, på en skala fra 0 (ingenting) til 5 (svært mye). Den andre delen besto av et intervju basert på standardspørsmål, men som også gikk ut på å begrunne, utdype og forklare spiritualitetsprofilene. Spørsmålene handlet særlig om å forklare eventuelle forskjeller mellom de to profilene, som jo beskriver den utviklingen som har skjedd i løpet av yrkeskarrieren, og årsaker til denne utviklingen.

Et av hovedinntrykkene fra denne undersøkelsen er at de deltagende prestene viste stor endringsvillighet. De la for dagen interesse for og åpenhet til det som skjer i samfunnet, kirken og menighetene, og viste vilje til å ta inn over seg endrete behov og ønsker i egen menighet, og la det få konsekvenser for egen praksis. Hos alle informantene var det da også forskjeller mellom de to profilene, noe som indikerer at det har skjedd endringer med dem. For noens vedkommende var endringene betydelige. Når det gjelder endringenes innhold og retning, er det en tydelig tendens i materialet til at den kontemplative og den estetiske/rituelle spiritualitetsformen endrer seg mest, i den forstand at de spiller en betydelig viktigere rolle i prestenes liv og virke i dag enn de har gjort tidligere. Den verbale/rasjonelle formen, som i utgangspunkt var den dominerende, synes derimot å ha blitt mindre viktig for disse prestene. Dette samsvarer for øvrig med Tone Stangeland Kaufmans funn i doktorgradsavhandlingen om norske presters spiritualitet fra 2011, selv om hun benytter en annen metode.⁵³ Den handlingsrettede formen holder posisjonen og er i prestenes nåværende situasjon den som oppgis aller viktigst. Den karismatiske spiritualitetsformen er ikke overraskende den som ligger lavest på skalaen. Disse funnene samsvarer med det som var hovedmønsteret i menighetsundersøkelsen.

Når det gjelder mulige årsaker til denne utviklingen, synes de i dominerende grad å være erfaringsbaserte: Det er først og fremst erfaringer i egen prestegjerning som har utløst og stimulert utviklingen. Dette synes altså å være endringer som skjer i samspill med menigheten mer enn en rent individuell utvikling.⁵⁴

Konklusjon

Begge de refererte undersøkelsene bekrefter at erfaringsbaserte endringer og en erfaringsbasert virkelighetsforståelse er blitt viktigere, for både prester og menighetslemmer. Undersøkelsene samsvarer også i en sterkere vektlegging av en kontemplativ og en estetisk/rituell spiritualitetsform. I begge undersøkelsene ble det fra informantenes side gitt positiv tilbakemelding på problemstillinge-

53. Tone Stangeland Kaufman, *A New Old Spirituality? A Qualitative Study of Clergy Spirituality in the Church of Norway*, 2011, 298.

54. Olsen, 2008, 46.

nes viktighet, og metodens egnethet til å dokumentere erfaringer, oppfatninger, endringer og utvikling. Undersøkelsene bekrefter at spiritualitet som forståelseskategori og tilnæringsmåte gir adgang til verdifull kunnskap og innsikt i grunnleggende trekk ved dagens religions- og livssynsmarked, og at de anvendte metodene i disse undersøkelsene kan være egnet verktøy til å dokumentere og analysere endringer i disse mønstrene.

Litteratur

- Aldén, Ann, *Religion in Dialogue with Late Modern Society. A Constructive Contribution to a Christian Spirituality Informed by Buddhist-Christian Encounters*, Doktorgradsavhandling, Lund: Lund Universitet, 2004.
- Au, Wilkie, *By the Way of the Heart. Toward a Holistic Christian Spirituality*, New York: Paulist Press, 1989.
- Aumann, Jordan, *Spiritual Theology*, London: Sheed & Ward, 1980.
- Cunningham, Lawrence & Keith J. Egan, *Christian Spirituality*, Mahwah, NJ: Paulist Press, 1996.
- Dupré, Louis & Don Saliers (red.), *Christian Spirituality*, vol. 3, London: SCM Press, 1990.
- Downey, Michael, *Understanding Christian Spirituality*, Mahwah: Paulist Press, 1997.
- Engedal, Leif Gunnar, «En jordfestet fromhet. Tanker om kristen spiritualitet på vei mot et nytt årtusen», i *Over Alt*, nr. 1, 1999, 42–55.
- Francis, Leslie J., *Faith and Psychology. Personality, Religion and the Individual*, London: Darton, Longman & Todd, 2005.
- Harrison, Judy & Philip Burnard, *Spirituality and Nursing Practice*, Aldershot: Avebury, 1993.
- Heelas, Paul, «Expressive spirituality and humanistic expressivism: Sources of significance beyond church and chapel», i Steven Sutcliffe & Marion Brown (red.), *Beyond New Age. Exploring Alternative Spirituality*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000, 237–254.
- Heelas, Paul & Linda Woodhead, *The Spiritual Revolution. Why Religion is giving Way to Spirituality*, Oxford: Blackwell, 2005.
- Holder, Arthur, *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, Oxford: Blackwell, 2005.
- Holt, Bradley P., *Thirsty for God. A Brief History of Christian Spirituality*, Minneapolis: Fortress Press, 2005.
- Jones, Cheslyn, Geoffrey Wainwright & Edward Arnold (red.), *The Study of Spirituality*, Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Kaufman, Tone Stangeland, *A New Old Spirituality? A Qualitative Study of Clergy Spirituality in the Church of Norway*, Oslo: Det teologiske Menighetsfakultet, 2011.
- Keating, Thomas, *The Mystery of Christ. The Liturgy as Spiritual Experience*, New York: Continuum, 2001.
- Koenig, Harold, Michael E. McCullough & David B. Larson, *Handbook of Religion and Health*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

- McGinn, Bernard, John Meyendorff & Jean Leclerc (red.), *Christian Spirituality*, vol. 1, London: SCM Press, 1985.
- McGuire, Meredith, «Toward a sociology of spirituality», i *Tidsskrift for kirke, religion og samfunn*, vol. 13, nr. 2, 99–111.
- Mursell, Gordon (red.), *The Story of Christian Spirituality. Two Thousand Years, from East to West*, Minneapolis: Fortress Press, 2001.
- Nordstokke, Kjell, *Det dyrebare mennesket. Diakoniens grunnlag og praksis*, Oslo: Verbum, 2002.
- Olsen, Harald, *Spiritualitet – en ny dimensjon i religionsforskningen*, Skriftserien nr. 127, Kristiansand: Høgskolen i Agder, 2006.
- Olsen, Harald, «Fra lærepreken til lysglobe. Ny spiritualitet i statskirkelige menigheter på Sørlandet», i Pål Repstad & Jan-Olav Henriksen (red.), *Mykere kristendom? Sørlandsreligion i endring*, Bergen: Fagbokforlaget, 2005, 121–134.
- Olsen, Harald, «Mot stillheten og skjønnheten. Endringer i sørlandske statskirkepresters spiritualitet», i *Halvårsskrift for praktisk teologi*, nr. 2, 2008, 37–48.
- Pargament, Kenneth, «The psychology of religion and spirituality? Yes and no!», i *International Journal of the Psychology of Religion*, vol. 9, 1999, 3–14.
- Principe, Walter, «Toward defining spirituality», i Kenneth J. Collins (red.), *Exploring Christian Spirituality*, Grand Rapids: Baker Books, 2000, 43–59.
- Raitt, Jill (red.), *Christian Spirituality*, vol. 2, London: SCM Press, 1989.
- Rolheiser, Ronald, *The Holy Longing. The Search for a Christian Spirituality*, New York: Doubleday, 1999.
- Russel, Anthony, «Sociology and the study of spirituality», i Cheslyn Jones, Geoffrey Wainwright & Edward Yarnold (red.), *The Study of Spirituality*, Oxford: Oxford University Press, 1986, 33–38.
- Schneiders, Sandra, «Spirituality in the Academy», i Kenneth J. Collins (red.), *Exploring Christian Spirituality*, Grand Rapids: Baker Books, 2000, 249–269.
- Schneiders, Sandra, «Christian spirituality: Definitions, methods and types», i Philip Sheldrake (red.), *The New Westminster Dictionary of Christian Spirituality*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2005, 1–6.
- Sheldrake, Philip, *Spirituality and History*, New York: Orbis Books, 1995.
- Sheldrake, Philip, *Spirituality and Theology*, London: Darton, Longman & Todd, 1998.
- Sheldrake, Philip, «Research and Christian spirituality», i *Tidsskrift for teologi og kirke*, vol. 74, nr. 4, 2003, 295–311.
- Sheldrake, Philip (red.), *The New Westminster Dictionary of Christian Spirituality*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2005.

- Sjödin, Ulf, «Personlighetspsykologi och religion», i Antoon Geels & Owe Wickström (red.), *Den religiösa människan*, Stockholm: Natur och Kultur, 1999, 245–266.
- Stifoss-Hanssen, Hans, «Åndelige/eksistensielle behov», i *Omsorg*, vol. 11, nr. 4, 1994, 8–12.
- Thelle, Notto R. «Kontemplativ spiritualitet – fornyelse for vår tid?», i Ernst Harbakk & Filip Riisager (red.), *Veien videre*, Oslo: Den Nordiske Kristne Buddhistmisjon, 1997, 121–140.
- Tjørhom, Ola, *Smak av himmel, lukt av jord. Materialistisk spiritualitet*, Oslo: Verbum, 2005.
- Tyson, John R. (red.), *Invitation to Christian Spirituality. An Ecumenical Anthology*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Waaijman, Kees, *Spirituality – Forms, Foundations, Methods*, Lauren: Peeters 2002.
- Wagle, Finn, «På sporet av Nidaros-spiritualiteten», i Jørund Midttun & Arne J. Solhaug (red.), *Nådens morgenlys – middelaldersk Olavsliturgi i vår tid*, Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 2005, 15–22.
- Wicks, Robert J., *Handbook of Spirituality for Ministers, Vol. 2: Perspectives for the 21st Century*, New York: Paulist Press, 2000.
- Wilber, Ken, *Sex, Ecology, Spirituality. The Spirit of Evolution*, Boston: Shambhala, 2000.